

Obrad Savić,
Fakultet za medije i komunikaciju,
Univerzitet Sigidunum

UDK 159.964.2:929 Reich W.: 329.18

RAJH I FAŠIZAM: PSIHLOGIJA MASOVNOG (SAMO)POKORAVANJA

Za Dušana Makavejeva

Sažetak: U prvom delu teksta, *Rajh i fašizam: psihologija masovnog (samo)pokoravanja*, autor skicira genealogiju Rajhove figure frejdo-marksizma s obzirom na edipalnu dogmu iz koje nastaje hipoteza o represiji. U drugom delu teksta analiziraju se konceptualni dometi Rajhove kritike masovne psihologije fašizma koji se u velikoj meri preklapaju sa rezultatima Frankfurtske škole. U trećem delu teksta komentarišu se teorijski učinci filozofskog čitanja Rajha (Žak Lakan, Mišel Fuko, Žil Delez, Feliks Gatari i Žan-Lik Nansi). U četvrtom odeljku autor Rajhovu teoriju edipalizovanih fašističkih formacija dekonstruiše preko narativa o molekularnom, segmentizovanom, mikro-fašizmu. Naravno, konceptualno renoviranje Rajhove figure frejdo-marksizma dovelo je do novih i značajnih uvida o horizontalnoj segmentizaciji „mikrofašizma“ koji stoji u interferenciji sa „makrofašizmom.“

Ključne reči: Vilhelm Rajh, Maks Horkhajmer, Teodor Adorno, Žak Lakan, Mišel Fuko, Žil Delez, Feliks Gatari, Žan-Lik Nansi, psihoanaliza, frejdomarksizam, kritička teorija društva, neo-fašizam, nacizam, hitlerizam, kapitalizam, šizofrenija, anti-edip, želja, mašina, proizvodnja.

I. Uvodne napomene

Mi iz zvezda, umesto iz novina, čitamo kada će Hitler biti poražen i kada ćemo dobiti američko državljanstvo.

Hannah Arendt, *We Refugees*, 1943.

Tekst *Rajh i fašizam: psihologija masovnog (samo)pokoravanja* je nastao u pozadini neočekivanog poziva da učestvujem na prigodnom skupu posvećenom Vilhelmu Rajhu. Na dopis organizatora skupa, ugledne profesorke psihologije Gordane Jovanović, odgovorio sam neprikladno: „Hvala na pozivu, nisam zainteresovan da učestvujem u diskusiju o Rajhu.“ Međutim, nakon umerene reakcije, komentara, profesorke Jovanović („Žao mi je što ne možeš da učestvuješ u razgovoru o Rajhu. Za mene ovaj razgovor ima i nostalgično značenje – sećanje na bolja, prošla vremena.“) prihvatio sam poziv da stanem u filozofsku odbranu, ukoliko je tako nešto uopšte moguće, Rajhove figure frejdo-marksizma.

Pre nego što se upustim u rekonstrukciju Rajhove pionirske pobune protiv fašizma, mogao bih da posvedočim da sam se na svečanom skupu o

Rajhu pojavio poput pogrešno pozvanog uljeza. Tokom beogradskog skupa sam nastojao da prikrijem izvesnu nelagodu koja je nastala zbog višestruke upletenosti u rano, pretežno ideološko, privajanje Rajhovog dela. U relativno kratkom razdoblju (1980–1990) priredio sam nekoliko tematskih časopisa posvećenih Vilhelmu Rajhu („Izazovi Wilhelma Reicha“, *Vidici*, Beograd, No. 1–2 (1988)); „Wilhelm Reich: Scientia sexualis“, *Ideje*, Beograd, No. 1–2 (1990). U istom razdoblju sam preveo Rajhovu knjigu *Rajhov razgovor sa Frojdom* koja je trebalo da se pojavi u okviru izdavačkog projekta – *Izabrana dela Vilhelma Rajha*, Vol. VI, Mladost, Beograd, edicije koju sam sa puno entuzijazma uređivao. Dobro je poznato da su u okviru ovog izdavačkog projekta objavljene samo dve Rajhove knjige, dok su ostali prevodi izgubljeni u vreme kada se izdavač ugasio! Potpuno je jasno da sam pripadao onim retkim filozofskim tumačima Rajhovog dela (Žarko Puhovski, Slavoj Žižek, i drugi) koji su nastojali da politički apsolviraju Rajhovo frojdo-marksističko nasleđe.

U kratkom, uvodnom ekskurzu, želeo bih da podsetim da je stručna procena Žarka Puhovskog o deficitu valjane recepcije Rajhových dela u bivšoj Jugoslaviji sasvim tačna i neumoljivo istinita: „Obzirom na nedostatak (ili barem nedostatnost) ozbiljnih tekstova o Reichu i njegovu djelu (od članka Koče Popovića iz 1934. do danas jedva je i bilo što nova) prilika je, dakle, da se...”¹ Doktrinarni esej, napisan u formi prikaza prevedene knjige, Koče Popovića, *Psihoanaliza i Marksizam, Danas*, Beograd, No. 1–2 (1923) pouzdano je i nepogrešivo anticipirao glavnu liniju frojdo-marksističke resepcije Rajha. „Čovek se psihoanalizom psihološki osposobljava za jedno ispravno društveno delovanje, ali se za to delovanje ne može potpuno osposobiti, ne može stvarno da deluje sve dok ne upozna i prihvati marksizam, sve dok ne unese klasnu sadržinu u psihološke činjenice.”² Projekt uzajamne integracije dva mega teorijska sistema (marksizam i psihoanaliza) ostaće trajna ideološka odrednica većine predimenzioniranih debata o Frojdu i Marksu. Možda nije suvišno da podsetim da je višak ideološkog dekodiranja u Rajhovim ranim tekstovima izazvao sveopšte neslaganje u frojdo-marksističkm taboru. „Wilhelm Reich, koji je potkraj dvadesetih i tijekom tridesetih godina bio najglasniji predlagač (integracije Marksa i Frojda), dočekan je sredinom tridesetih godina s općenitim podsmijehom. Reich je bio bezobzirno izbačen kako iz komunističke partije, tako i iz psihoanalitičkog pokreta. I konzervativci i radikali slagali su se da je Freudov temeljni pesimizam glede mogućnosti za društvenu promenu nespojiv s revolucionarnim nadanjima istinskog marksiste.”³

Drugo političko sveodočanstvo o preventivnoj ideološkoj (i teorijskoj) pobuni protiv neo-fašizma (koji nije ništa drugo do uvezen semi-periferni kapitalizam!), neizbežno upućuje na doktrinarnu knjigu Rastka Močnika, *Koliko fašizma*, 1998. Ova neobično elegantna knjiga je izazvala veliku pažnju

1 Žarko Puhovski, „Revolucija seksualnosti ili ‘seksualna revolucija’“, predgovor knjizi, Vilhelm Rajh, *Masovna psihologija fašizma*, Mladost, Beograd 1973.

2 Koča Popović, „Psihoanaliza i Marksizam“ u knjizi, *Nadrealizam & Postnadrealizam*, Prosveta, Beograd 1985.

3 Martin Džej, *Dijalektička imaginacija*, Svjetlost, Sarajevo i Globus, Zagreb 1982.

jer je za predmet svoje rigorozne kritike upravo postavila tezu o segmentiranom prodoru evropskog post-fašizma. Knjiga je utemeljena na plakatskoj tezi da „devetog maja Evropljani mogu da slave samo oslobođenje od fašizma, ali ne i pobjedu nad njim.“ „Sadašnja država nije sposobna proslaviti pedesetu obljetnicu vojne pobjede nad fašizmom. Iz tog je najprije moguće zaključiti da je kraj drugog svetskog rata bio samo vojna pobjeda. Pobeđene su bile fašističke države i njihove vojske. Ali nije bio pobeđen fašizam kao povjesna praksa, politička metoda, ideološka mreža i misani obrazac. Fašizam je preživio i sada se vraća, pa i tamo gdje je bio pobijeđen.“⁴ U ovoj proleterskoj knjizi, ako hoćete, anti-fašističkom vodiču, najavljena je subverzivna ideja o „fašizaciji država spolja“, i nastanku „samoniklog narodnog fašizma.“ Uveren sam da knjiga *Koliko fašizma* može da računa na novu, dodatnu teorijsku legitimaciju koja neizbežno dolazi iz delezijanske dogme o fašističkoj segmentizaciji kapitalističkih (ratnih) mašina.

Želeo bih na početku da pojasnim da se u ovom tekstu neću baviti rekonstrukcijom Rajhovih psiho-političkih radova: upravo obrnuto, nastojću da pokažem u kojoj meri je Vilhelm Rajh doprineo našem razumevanju Fašizma iznutra, i to u njegovoj čistoj, nacističkoj formi. To znači da ću iz praktičnih razloga zanemariti obnovljene sporove istoričara koji su arhivirani pod konvencionalnom rubrikom – Studije fašizma. Ostavljam po strani nijansirane konceptualne razlike između pojmova totalitarizam, fašizam i nacizam koje su ponudile savremene studije fašizma. Za svrhe ovog rada nacizam ću razmatrati izvan preovlađujuće paradigme „posebnog puta“ (Sonderweg), i skraćeno ću ga predstaviti kao jedinstvenu, generičku formu – evropskog fašizma. Pritom, privremeno preuzimam Nolteovu zlokobnu napomenu da se fašizam može tumačiti kao „praktičan i nasilan otpor protiv transcendencije.“⁵ Doista je nemoguće potceniti svu težinu ove ideološke poruke koja iznutra razotkriva poreklo zarazne fašističke mržnje prema Judaizmu i Hrišćanstvu. Drugim rečima, antisemitski progon Jevreja, bez premca u svetskoj povesti, jednim delom se mora misliti iz formule – čiste faktičnosti (imanencija) samog sveta – „very facticity (immanency) of the world itself.“ Naravno, ovde ciljamo na navodno prozaične forme nacističkog paganstva, kojem se uglavnom pridavalo samo festivalsko, dekorativno značenje. Neobično je važno da se pri analizi nacističke imanencije uporno držimo Nansijeve odlučujuće dekonstrukcije demitologizovanog pojma zajednice (*La communauté désœuvrée*, 1986). Nansijeva studija omogućuje da bez ideološke zadržke analiziramo totalitarni sunovrat u ponore imanentne, izvorne, *narodne zajednice*. Zar nisu nacistički predatorski identiteti dejstvovali iz središta paganske imanencije („okovano bivstvovanje“) pred kojom se celokupan spoljašnji svet pojavljuje kao čista spoljašnjost – *pure exteriority*. U magičnom tekstu *L'actualité de Maimonide* (1935) Emanuel Levinas nas u pravo vreme upozorava na skrivenu dramu *paganske arijanizacije* nemačke nacije:

4 Rastko Močnik, *Koliko fašizma*, Arkzin, Zagreb 1988.

5 Ernst Nolte, *Three Faces of Fascism*, 1965.

Paganstvo nije nikad poricanje duha, niti nepoznavanje jednog Boga... Paganstvo je radikalna nemoć da se izađe iz sveta. Ono se ne sastoji u poricanju duhova i bogova, već u njihovom smeštanju u svet... U tom samodovoljnom svetu, zatvorenom u sebe, zatvoren je paganin. On ga smatra postojanim i dobro utemeljenim. Smatra ga večnim. Prema njemu određuje svoje delanje i svoju sudbinu. Osećanje Izraela prema svetu je sasvim drugačije. Ono je prožeto sumnjom. Jevrejin nema u svetu konačne temelje pagana.⁶

Naravno da se odmeravanje neizmerne težine paganske nacifikacije nemačke nacije mora čitati iz pojma naroda (Volk), a ne iz koncepta mase: nacisti su veoma rano izveli sveopštu narodnjačku neutralizaciju egalitarnog statusa nemačkih masa. *Mase* su odbačene kao „egalitarne, nepokretne, uporne, ženstvene, razočarane, sentimentalne, urbane“ dok je *Narod* (Volk) nasuprot tome, „prihvaćen kao disciplinovan, autoritaran, ponizan, pristojan, virilan, spreman da se žrtvuje, i seljački je prikovan za zemlju.“⁷ U svakom pogledu, trajne učinke nacifikacije nemačke nacije moramo da procenimo i na takav način kako bi se jevrejska sudbina u nacističkoj Evropi mogla odrediti kao sudbina-bivstvovanja-strancem u svetu. Za izborni trijumf Hitlera i brutalnu eliminaciju nesretnih Jevreja je doista bio potreban naročiti nacistički dar za kolektivnu autohipnozu, inscenirano jedinstvo rasističkog idiotizma i nacističke brutalnosti koje je nemačku naciju sunovratilo u ponore totalnog ropstva.

Regresivna inscenacija nacističkog mita, impresivno je artikulisana u slavnom tekstu, Nansija i LakuLabara – *Nacistički mit* koji je prvi put bio objavljen 1981. godine. U novom predgovoru za peto izdanje knjige *Nacistički mit* (2015) stoji dalekosežna napomena: „A pre svega, neka niko ne otvori ovu knjigu misleći (kao što se to nekima desilo) da je ona obznanila da je nazizam bio mit. Upravo obrnuto. To je naš demokratski, pravnički, humanistički i tehnološki način kako da oteramo mitološke demone, a koji je možda i sam sa svoje strane tek jedna milozvučna legenda.“ U istom predgovoru Nansi i LakuLabart poentiraju svoje stanovište:

Međutim, mit je oduvek bio mit nekog događaja, ili prigodovanja, mit apsolutnog, zasnivajućeg Događaja. Društva koja su živela u mitu i od mita, živela

6 Emanuel Levinas, *Nekoliko refleksija o filozofiji hitlerizma*, Filip Višnjić, Beograd 2000, str. 24–5. Zanimljivo je filozofsko, a ne političko, čitanje Levinasovog ranog teksta *Aktuelnost Majmonida* (1935) koji je sugerisao Aleksandar Prole: *Ontologija kao ciklično mišljenje: Levinas i Platon*: „Levinas nam sugerise da pravi razlog za izostanak transcendencije u antičkoj filozofiji ne tražimo u filozofskim nedostacima, nego u njenom religijskom deficitu: 'Paganizam nije negacija duha, niti je ignorisanje jedinog Boga ... Paganizam je radikalna nemoć da se izađe iz ovog sveta. On se ne sastoji u negiranju duhova i bogova, nego u njihovom situiranju u svetu... Paganski moral je samo posledica te fundamentalne nesposobnosti da se prevaziđu granice sveta.“ Ovo mesto je neobično važno, pošto nam skreće pažnju da ontologija, prema Levinasovom mišljenju, nije emancipovana od religije onoliko koliko bi želela da bude. Za njega su samosvojnost i autonomija filozofskog mišljenja u odnosu na religijsko lažne i fiktivne. Afirmativno iskazano, to znači da nam religijske osobenosti itekako mogu poslužiti kao pomoćna orijentacija u interpretaciji filozofije. Negativno rečeno, Levinas nam saopštava da su *granice religije ujedno i granice filozofije.*” <https://www.scribd.com/document/110293627/Ontologija-Kao-Ciklicno-Misljenje-Levinas-i-Platon-Prole-Dragan>

7 Ishay Landa, *Fascism and the Masses*, 2018.

su u dimenziji izvesne konstitutivne događajnosti. Tamo gde se traži mit, upravo je događaj ono što se želi. No ono što nas možda nacizam uči, to je da se događaj ne da tek tako fabrikovati.⁸

Sasvim je jasno da autori *Nacističkog mita* izražavaju dubok oprez i razložnu sumnju u ishitrenu i grubu optužbu nacizma za (mistični) *iracionalizam*.

No mi to kažemo pre svega zato što nikako ne treba zaboraviti da je jedna od suštinskih komponenti fašizma *emocija mase*... koja se uvek povezuje sa pojmovima. Ovde smo se naprosto pozvali na Rajhovu definiciju iz njegove knjige *Masovna psihologija fašizma*: Reakcionarni pojmovi koji se pridodaju revolucionarnoj emociji dovode do fašističkog mentaliteta... Zadatak je, dakle, da se pre svega shvati kako je uošte mogla nastati nacistička ideologija (ono što ćemo pokušati opisati kao nacistički mit) i, još tačnije, zašto je nemačka figura totalitarizma rasizam.⁹

Ukoliko mit nije mitologija, u svom istinskom određenju, on je pre svega moć čiji je izvorni motiv rasa, nemačka rasa, koju treba probuditi u obliku mitske moći: potrebno je, dakle, probuditi moć rase ili naroda (Volk) kao stvaralačku snagu samog mita. Možda bi se hitlerizam, poentira Nansi, mogao definisati kao lucidno iskorišćavanje spremnosti nemačkih masa za mit. „Manipulacija masama nije naprosto jedna tehnika: ona je takođe svrha, pošto, na kraju krajeva, upravo sam mit manipuliše masama i u njima se ostvaruje.“ Od Nansija bismo mogli da preuzmemo odlučujuću tvrdnju da nacizam ne rezimira Zapadnu povest u celini, a još manje da predstavlja njen nužni, fatalni ishod. To ne znači da fašizam možemo odbaciti kao iracionalno zastranjenje koje je tek stvar prošlosti. Upravo Rajhovo nasleđe nas, prema Nansiju, upozorava da se analiza fašizma ne sme izvitoperiti u puki dosije optužbe, nego radije kao još jedan prilog opštoj dekonstrukciji tragične nacističke istorije u kojoj smo svi, na izvestan način, upleteni.

Neophodno je oslobodi nov prostor za konvencionalno čitanje Rajhoveg dela koje se pretežno odvijalo na frojdo-marksističkoj pozornici, na sceni koja je svoj prestiž stekla na osnovu receptivno sve-prisutne kritičke teorije društva. To znači da su se glavni tokovi rane recepcije Rajhoveg dela u Jugoslaviji (1970–1990) odvijali u pozadini Frankfurtske škole koja je filozofski ugled zadobila iz nedogmatske veze sa psihoanalizom. Verovatno nije potrebno da ponovo prizivamo sve one psiho-političke tekstove koji su unutar Kritičke teorije društva (Maks Horkhajmer, Teodor Adorno, Valter Benjamin, Herbert Markuze, Erih From, itd.) odredili glavni smer frojdo-marksističkog čitanja Frojda.¹⁰ Mogli bismo polemički da tvrdimo da je povest Rajhove figure frojdo-marksizma čudesno ukrštena sa usponom „psihoanalitičke sa-

8 Žan-Lik Nansi, *Nacistički mit*, FMK, Beograd 2017, str. 17.

9 *Ibid.*, str. 25.

10 Povodom zakasnelih istraživanja o filozofskoj recepciji Frojda, objavio sam zbornik, *Filozofsko čitanje Frojda*, IIC SSO, Beograd 1998. Takođe sam priredio nekoliko časopisa posvećenih temama: „Psihoanaliza i likovna umetnost“, *Moment*, Beograd, No. 10 (1986); „Frojd i Niče“, *Delo*, No. 10 (1987); „Francuska recepcija Frojda“, *Polja*, No. 351 (1988); „Frojd i Moderna“, *Ideje*, No. 1–2 (1989); „Frojd i filozofija“, *Dijalog*, No. 1–2 (1990); „Filozofsko prisvajanje Frojda“, *Kopča*, No. 1 (1992).

morefleksije“ koja je jedno od svojih teorijskih utočišta našla u Frankfurtskoj školi. Stoga je neobično važno da u narednim razmatranjima skiciram unutrašnju dinamiku raspada Rajhove figure frojdo-marksizma, raspada, koji je svoju spoljašnju, negativnu sudbinu, podelio sa nespretnim, filozofskim prisvajanjem Frojda u Kritičkoj teoriji društva.

U drugom delu teksta ću nastojati da opišem jedinstven događaj filozofske obnove Rajhovog pobunjeničkog diskursa, preporoda koji je neočekivano nastao u egzemplarnim radovima Žaka Lakana, Mišela Fukoa, Žila Deleza, Feliksa Gatarija, i Žan-Lik Nansija. Pritom, pomodno insistiranje na temi – *Wilhelm Reich with French Accent* nema ambiciju da rehabilituje frojdo-marksističkog Rajha: pre bi se moglo reći da je na delu čitanje Rajha kao uzornog anti-fašističkog, i istovremeno, post-edipalnog autora. Burna istorija Rajhovog nasleđa je doista obeležena dvostrukom filozofskom intervencijom: prvi put, neuspeli pokušaj frojdo-marksista da neutrališu autoritarne korene represivnog totalitarizma, i drugi put, delezijanska intervencija u Rajhovo otkriće o „horizontalnoj interferenciji“ između vođe (*Führer*) i narodnih masa.

Prigodan povratak Rajhovom nasleđu se na svečarskom skupu odvijao u atmosferi dominacije originalnog Rajhovog dela koje je višestruko nadživelo svoje parazitske tumače (i ideološke sledbenike). Međutim, zaplet sa raspadom Rajhove autorske aure je neočekivano obeležio jednu potpuno novu receptivnu klimu: Rajhovom nasleđu se danas vraćamo veoma oprezno i sasvim suzdržano, s izvesnom dozom nepoverenja, zato što je njegov pobunjenički tekst konačno bio oslobođen od one frojdo-marksističke srđbe koja se izvitoperila u „militantnu formu političke ravnodušnosti.“¹¹⁾

Jedan od razloga obnovljenog političkog interesa za Vilhelma Rajha je upravo u tome što je ukazao na unutrašnje granice psihopolitičkog timotiziranja proleterskog besa. Oslobodio nas je onog naivnog, i veoma rasprostranjenog uverenja, da je neuspeh timotičke mobilizacije pobunjenih masa rezultat koruptivnog uspona podržavljenog fašizma. Doista se može pokazati da je Rajh pre Kanetija skrenuo pažnju na povesni uspon masa, na masovne prizore fašističke autohipnoze. Nedvosmisleno je ukazao na čudovišan savez nemačke rulje i elite, na „horizontalnu rezonancu“ između Führera i narodnih masa, između makro i mikro (molekularnog) fašizma.

II. Otkriće psihe – Die Entdeckung des Psychischen

Nesvesno funkciniše kao fabrika, a ne kao teatar.

G. Deleuze, F. Guattari,
Capitalism and Schizophrenia: Anthi Oedipus, 1972.

Neobično je važno da nastanak Rajhove frojdo-marksističke paradigme smestimo u samo središte eruptivnih rasprava između marksizma i psihoanalize. Osvrt na dugu istoriju burnih sporova marksizma i psihoanalize ukazuje

11 Peter Sloterdijk, *Gnev i vreme: Psihopolitičko istraživanje*, 2013.

na činjenicu da su se sukcesivno smenjivale linije spajanja i granice razdvajanja Marksa i Frojda. Antagonistički pokušaji spajanja marksizma i psihoanalize su se odigrali pod zajedničim sloganom: *otkriće psihe* (Die Entdeckung des Psychischen). Naravno, u ovom tekstu se neću baviti oživljavajućom restauracijom Rajhove figure frojdo-marksizma, koja je svoju spoljnu, ideološku formu, preuzela od pionirskih radova austro-marksista. Potpuno je razumljivo da su nekonvencionalni psihoanalitičari, kojima je pripadao i sam Rajh, inicirali egzaltiranu raspravu o odnosu Marksa i Frojda.¹²

Gotovo je nepoznata činjenica da su se rane rasprave doktrinarno temeljile na binarnom dijagramu austrijskih socijaldemokrata (Otto Jenssen, Maks Adler, Paul Kriesche): iracionalno ponašanje potencionalno revolucionarnih narodnih masa, kako glasi glavna teza austro-marksista, može se trajno korigovati plodnim ukrštanjem psihologije (Frojd) i ekonomije (Marks). „Psihoanaliza može mnogo da nam kaže o dinamici individualnog ponašanja u masama; ali o značenju samog interesa masa u društvu zadovoljavajući odgovor može da nam pruži samo ona psihologija koja je povezana sa politikom i ekonomijom”. (Otto Jenssen, *Zur Psychologie der Masse: Kautsky und Freud*, 1924). Uprošćena binarna polarizacija, recimo, uma i nagona, ili psihologije i biologije, postaće trajni ideološki marker ranog frojdo-marksizma. Potpuno je jasno da se spoljašna kombinacija dve nezavisne, heteronomne discipline, ne može dijalektički prevladati. Zato su akademski autoriteti za frojdo-marksizam (Helmut Dahmer, Alfred Lorenzer, Wolfgang Bonß) blagovremeno upozorili da su se rane diskusije o Marksu i Frojdu odvijale u ideološkom vrtlogu između dve, ideološki disonantne, mega-teorijske formacije, dijalektičkog materijalizma i psihoanalize.

Nasuprot staroj generaciji frojdo-marksista, protagonisti Frankfurtskog kruga su prepoznali da traganje za jedinstvenim mestom integracije Marksa i Frojda ometa svaki pokušaj da se otkrije njihova unutrašnja dinamika, da se ukaže na mesto preloma, tačku preseka, u kojoj psihoanaliza prelazi u teoriju društva, i obrnuto. Za razliku od frojdo-marksista, Frankfurtska škola nije insistirala na usklađivanju „logike društva“ i „logike psihe“. Ishitrene sinteze Marksa i Frojda su diskurzivno radile na zatvorenom binarnom kodu koji nije mogao da sačuva trajnu napetost između singularnog i pluralnog.

U nameri da izbegnu binarnu iznudicu frojdo-marksizma, frankfurtovci su na tragu Frojda nastojali da formulišu jednu osobenu „transindividualnu teoriju subjektivnosti“ (Lucien Goldmann), odnosno, „objektivnu teoriju subjektivnosti“ (Russell Jacoby):

Oslanjajući se na psihoanalizu, krutička teorija društva uranja u subjektivnost dok ne dodirne njen intersubjektivni temelj – društvo. Ta subjektivnost razotkriva momente sedimentirane objektivnosti: na taj način kritička teorija razbija iluziju subjektivističke teorije subjektivnosti.¹³

12 O političkoj recepciji Frojda u austro-marksizmu i filozofskoj recepciji Frojda u kritičkoj teoriji društva objavio sam dva akademska priloga: „Frankfurtska škola i Frojd“, *Kultura*, No. 57 (1982); „Recepcija Frojda u kritičkoj teoriji društva“, *Gledišta*, No. 77–8 (1988).

13 Russell Jacoby, *Social Amnesia* (Boston, Beacon Press, 1975), p. 80.

Frankfurtska škola je programski zastupala *negativnu psihoanalizu* u kojoj je progresivni hod dijalektičkog posredovanja singularnog-pluralnog još uvek kritički sačuvan. Sve dok se povesni antagonizmi ne razreše, na snazi ostaje prosvetiteljski program kritičkog oslobođenja sveta od dvostruke začaranosti: začaranosti pred-modernim (iracionalnim) mitom, i začaranosti modernim, prosvetiteljskim mitom. U svečanom govoru, na međunarodnoj konferenciji održanoj povodom stogodišnjice Frojdrovog rođenja (*Freud in der Gegenwart*, Frankfurt, 1956) Horkhajmer je programski izjavio: „Stoga mi se čini da još uvek nije došlo vreme za sintezu sociologije i psihologije; još uvek moramo da istrajno i razdvojeno radimo u oba smera.” U rastućem skepticizmu frankfurtske škole, Frojdove biološke premise su razmatrane kao trajni, psihoanalitički korektiv antagoniziranih društvenih odnosa. Izgleda da je Frojd, pored drugih mračnih pisaca građanstva (Niče, Hajdeger, Šmit) doprineo udaljavanju filozofije frankfurtske škole od ranog dijamata, i kasnog humanističkog proto-marksizma. Horkhajmerovo i Adornovo upozorenje je ostalo trajno poučno: nemoguće je formulisati nekakvu mega teoriju koja bi u sebi trajno izmirila sve protivrečnosti postojećeg „sveta života“. Uprkos programskom nacrtu jedne interdisciplinarnе super teorije koja treba da objedini različite istraživačke discipline i orijentacije, Kritička teorija nije podlegla filozofskom zahtevu za *pojmovnim asketizmom*. Upravo obrnuto, u samom središtu psihoanalitičke (samo)refleksije je prepoznato eruptivno jezgro negativnog, kritičkog mišljenja. Frankfurtska škola je nastojala da pomoću Frojda, i istovremeno, preko i protiv Frojda, kritički misli iz filozofski stilizovane psihoanalize. U pismu Loventalu Horkhajmer je izričito priznao: „Mi doista veoma mnogo dugujemo Frojdu i njegovim prvim saradnicima. Njegova misao ima posebnu obrazovnu moć (*Bildungsmächte*) bez koje naša filozofija ne bi bila ono što jeste.” U programskom eseju *Sociologija i psihologija* (1955) Adorno se osvrnuo na neophodnu i stvarnu konstitutivnu antinomiju „pojedinca“ i „društva“ pod kapitalizmom.

Neobično opsežan ekskurz o Frojdu i kritičkoj teoriji društva se delom može opravdati prizivanjem preventivne teze koja glasi da je „uzajamna ravnodušnost“ pouzdan put konačnog razilaženja ratobornog marksizma i pobunjeničke psihoanalize. Zar nisu obe diskurzivne formacije doživele neprimerenu „birokratsku afirmaciju“ i to u paradoksalnoj formi disciplinarnе, dakle, doktrinarne degeneracije. Zanimljivo je navesti Delezovu ironičnu napomenu o položaju psihoanalize u humanističkoj aksiomatici:

Frojdova škola nije izazvala toliko problema u psihoanalitičkom svetu samo u odnosu na svoju teorijsku visinu, niti na svoju praksu, već zbog nacrtu za eksplicitno novu organizaciju znanja... Psihoanaliza je, dakle, iznela svoju ponudu: da postane glavni službeni jezik, i istovremeno, glavno i službeno znanje umesto filozofije, da postavi humanističku aksiomatiku na mesto matematike, da prisvoji Honestas i funkcije mase.¹⁴

Vratimo se dekonstrukciji Rajhove psihoanalitičke teorije fašizma, doktrine koja je nastala u relativno kratkom razdoblju (*Dialektischer Materialismus*

14 Žil Delez, Kler Parne, *Dijalozi*, Fedone, Beograd 2009, str. 108.

und Psychoanalyse, 1929. Prevod: *Dijalektički materijalizam i psihoanaliza*, Svetlost, Beograd 1934; *Die Massenpsychologie des Faschismus*, 1933. Prevod: *Masovna psihologija fašizma*, Mladost, Beograd 1973). Osnovno polemičko središte rane Rajhove pozicije može se sumirati na sledeći način: sredina oblikuje izvorne biološke zahteve (nagonksu energiju) koji se transformišu u karakterni oklop koji povratno servisira represivne ideološke formacije. Iz ovog skraćenog i sasvim uprošćenog prikaza možemo da zaključimo da je fašizam ekstrapolirana karakterna struktura koja se okreće protiv suverenih interesa oštećene subjektivnosti. Međutim, ono što nas je posebno iznenadilo jeste Rajhovo izuzetno otkriće da su mase postale molekularno žarište ekspanzivnog fašizma: „No fašizam je neodjeljiv od molekularnih žarišta koja se roje i skaču s'jedne točke na drugu, uvijek u interakciji, prije nego što će svi zajedno odjeknuti u nacionalsocijalističkoj državi. Ruralni fašizam i fašizam grada ili četvrti, mladi fašizam i veteranski fašizam, fašizam ljevice i fašizam desnice, fašizam para, obitelji, škole ili ureda: za svaki je od tih fašizama svojstvena neka crna mikrorupa koja je samostojna i komunicira s drugima prije nego što počne rezonirati u velikoj, poopćenoj središnjoj crnoj rupi.” (Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Kapitalizam i šizofrenija 2: Tisuću platoa*).

Polemičko središte rane kritike Rajhovog dela je koncentrisano oko pitanja doktrinarnog statusa pojma „potiskivanja“. Rajhovo revnosno politiziranje seksualnih nagona aktivirano je s radikalnom tvrdnjom kako je oslobođeno seksualno potiskivanje, dakle, libidinalna emancipacija, neophodan uslov progresivnog osvajanja političke slobode. Tim je hipoteza o „libidinalnoj ekonomiji“ postala novo uporište frejdo-marksističke teorije fašizma (Helmut Damer, *Odnos Vilhelma Rajha prema Frojdu i Marksu*, 1972). U Rajhovoј knjizi *Masovna psihologija fašizma* se nalazi sporna tvrdnja kako seksualne smetnje menjaju potlačene na takav način da počinju da misle i osećaju protiv svog vlastitog interesa! Patrijarhalna, autoritarna porodica je, pritom, markirana kao središte psihološke represije (seksualne inhibicije) u čijem se okruženju gnezdi fašistička identifikacija sa Vođom. Drugi odeljak *Masovne psihologije fašizma* nosi upozoravajući naslov: „Ideologija obitelji u masovnoj psihologiji fašizma: vođa i masovna struktura.“ Uvodni pasus ovog čuvenog odeljka precizno najavljuje središnju tvrdnju Rajhove figure frejdo-marksizma: „Kad bi povijest društvenog procesa dopustila građanskim istoričarima da nakon nekoliko decenija posmatraju nemačku prošlost, oni bi sigurno Hitlerov uspeh u godinama 1928.-1933. smatrali dokazom da samo veliki čovek može stvarati povjest time što svojom idejom razbuktava mase: jedan od osnovnih poteza nacionalsocijalističke propagande upravo je ta ideologija vođe.“ Veoma je važno da na ovom mestu navedem centralnu tezu *Masovnoe psihologije fašizma* u celini:

Hitlerov se, dakle, uspeh nipošto ne može objasniti njegovom objektivnom ulogom u povijesti kapitalizma, jer bi ta uloga, kad bi bila neposredni sadržaj propagande, postigla upravo suprotno od onog što se željelo. Istraživanje masovnopsihologijskog djelovanja Hitlera mora početi od pretpostavke da neki

vođa ili čak samo zastupnik neke ideje može uspjeti samo (ako već ne u historijskoj onda barem u ograničenoj perspektivi) ako njegov osobni nazor, njegova ideologija i njegov program *suzvučuju* s prosječnom strukturom širokog sloja masovnih individua. Tada se postavlja sljedeće pitanje o historijskoj i sociologijskoj situaciji u kojoj nastaju te masovne strukture. Tako se masovnopsihologijsko postavljanje pitanja iz metafizike prenosi u zbilju društvenog života. *Samo ako struktura vođine osobe suzvučuje s masovno individualnim strukturama širokih slojeva može neki vođa stvarati povijest.* A da li će to činiti konačno ili samo *prolazno* ovisi samo o tomu da li njegov program leži u pravcu naprednog društvenog procesa ih mu se suprotstavlja. Izjednačavanje Hitlerovog uspjeha sa demagogijom naionalsocijalista, sa „zamađljivanjem masa“, njihovim „zavođenjem“ ili čak neodređenim pojmom „nacističke psihoze“ nije, dakle, samo pogrešno, nego je i politička zabluda, koju su čak i sami komunisti, često izražavali. Radi se, naime, o tome da se pojmi *zašto su mase bile podložne (objektivno gledano) stvarnom zavođenju, zamađljivanju i psihotičkoj situaciji.* To znači, bez točne analize događanja u masama ne može se riješiti problem. Ne može se riješiti ni opisivanjem objektivne uloge Hitlerovog pokreta u historijskom procesu. Jer, kako je rečeno, uspjeh NSDAP-a proturiječi toj njezinoj ulozi, a to proturječje možemo riješiti samo *masovnopsihologijski...* Temeljno je pitanje: *Zašto se mase daju politički varati?*¹⁵

III. Uspon (psihologije) masa

Prema Gorzovoj formuli, jedini radni element koji preostaje globalnom kapitalizmu je molekularni ili molekularizirani pojedinac, što će reći 'masa'.

Giles Deleuze, Felix Guattari,
Capitalism and Schizophrenia: Thousand Plateaus, 1980.

Rajhova represivna hipoteza je stavljena pod filozofski nadzor još u ranim, emigrantskim radovima, Markzuea i Adorna. U prećutnoj polemici sa Rajhom (ne navodi Rajhovo ime!) Adorno je na neumoljiv način komentarisao popularnu tezu o iracionalnosti fašističkih masa: „Na kraju, treba imati na umu da totalitarizam ne razmatra mase kao samoodređujuća ljudska bića koja racionalno odlučuju o sopstvenoj sudbini nego ih tretiraju kao jednostavni objekt administrativnih mera koje nas podučavaju, pre svega, da budemo skromni i da se pokoravamo naredbama... Cinična razboritost (proračunatost) je vjerovatno mnogo veća karakteristika fašističkog mentaliteta nego psihološka intoksikacija. Štaviše, oni koji nikada nisu imali priliku da posmatraju fašističko držanje, mogu prevideti činjenicu da čak i one faze kolektivnog entuzijazma na koje se odnosi izraz masovna hipnoza, imaju element svesne (proračunate) manipulacije vođa, što se teško može smatrati rezultatom samo pasivne intoksikacije... Psihološki govoreći, ego igra mnogo veću, preveliku ulogu, u fašističkoj iracionalnosti koja bi trebalo da prizna tumačenje pretpostavljene ekstaze kao jednostavnu manifestaciju nesvesnog.

¹⁵ Wilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma*, Ideje, Beograd 1973, str. 42–43.

Uvek postoji nešto samo-stilizovano, samouvereno, lažno u fašističkoj historiji, koja zahteva kritičku pažnju, ukoliko ne želimo da psihološka teorija fašizma postane iracionalni slogan kojim fašizam sebe promovise.” (Theodor Adorno, *Anti-Semitism and Fascist Propaganda*, 1946).

Nova generacija, nazovimo je, filozofskih oponenta Rajhove hipoteze o represiji (Žak Lakan, Mišel Fuko, Žil Delez, i Feliks Gatari) zauzela je radikaln odmak od ortodoksne, psihoanalitičke nauke o potiskivanju. Nedoumice koje bih želeo da protivstavim hipotezi o represiji, navodi Fuko, nemaju toliko za cilj da pokažu kako je ta hipoteza pogrešna, koliko da je vrate u okvir opšte ekonomije diskursa o seksu. Osnovno stanovište filozofskih kritičara Rajhove hipoteze o represiji možemo sumirati na skraćeni način: represija je uvek *samo*-represija, represija koja konstituiše samu sebe iznutra, i ne može se razumeti kao introjeksija onog što dolazi spolja. Uprkos doktrinarnim sporovima oko želje (desire) i zadovoljstva (pleasure), francuski autori su sa velikim entuzijazmom odbacili sveprisutnu ideju edipalne prascene koja operiše preko interiorizovane seksualne represije. Delez je pritom ponudio produktivni koncept *libidalne mašine* koje deluje na osnovu unutrašnje interferencije sa kapitalističkim mašinama. Celokupan postupak anti-Edipalne artikulacije kulminira sa strukturalnom revizijom Frojdrovog pojma nesvesnog. Kritika anti-Edipalne konstelacije se može skraćeno sumirati u dve teze: nesvesno ne funkcioniše u formi *teatarske reprezentacije* (porodičnog, društvenog fantazma), nego u ritmu realne fabričke produkcije intersubjektivnih formi pokoravanja. Radikalna supstitucija imaginarne reprezentacije za realnu produkciju oslobodila je prostor eruptivnoj ekspanziji „želećih mašina“. U izvanrednoj knjizi Leen De Bolle, *Delez i psihoanaliza*, 2010, nalazi se psihoanalitička ekspropriacija osnovne Delezove/Gatarijeve teze: nesvesno bismo morali da afirmišemo u njegovoj punoći, kao bezgraničnu produkciju želje. Želja se ne može staviti na pozornicu, u atelje, radno mesto, i naravno porodicu, koja je, navodno, povlašćeno mesto edipalne scene.

To znači da želja pripada poretku kontinuirane (re)produkcije. Želja nije nešto što potiče od Majke ili Oca, ili dece, ona nije subjektivna ili inter-subjektivna. Porodični odnosi su subjekt produkcijskih mašina, tako da pitanje šta je želja postaje suvišno, i nadomešteno je pitanjem „da li želja funkcioniše?“, „kako želja funkcioniše?“¹⁶

Zapravo, Delezova i Gatarijeva promocija šizoanalitičkog diskursa zavisi od uspeha konceptualnog renoviranja, a ne odbacivanja, psihoanalitičkog pojma nesvesno. Važno je da ukratko pogledamo kako su sačuvali bazični model nesvesnog i kako su, istovremeno, radikalno izmenili njegovu internu dinamiku:

Pre svega, Delez i Gatari odbacuju tvrdnju da nesvesno pritiska svesno; sa svim suprotno, oni tvrde da svesno vrši pritisak na nesvesno (AO, 371/404).

16 Leen De Bolle, ed., *Deleuze and Psychoanalysis: Philosophical Essays on Deleuze's Debate with Psychoanalysis* (Leuven: Leuven University Press, 2010), str. 147.

Umesto modela nesvesnog koji sadrži mnoštvo buntovničkih misli, stvarna „aboridžinska populacija duha“ (kako je to Frojd naveo u jednoj od svojih nesrećnijih fraza), imamo nesversno koje stalno pokušava da proдре u barijeru između dva sistema; ono što su Delez i Gatari zamislili je nešto poput glave prepune pobunjeničkih misli koje su preparirane da se ogledaju samo očima dominantne svesti koja bi trebalo da kaže da su nešto drugo od onoga što one vide.¹⁷

Dalekosežne posledice navedene promene se mogu temeljno opisati samo ukoliko se analiziraju iz Frojdove ortodoksne šeme nesvesnog koje je podeljeno u tri međuzavisna sloja koja između sebe saobraćaju u dinamičkoj, topografskoj i ekonomskoj formi: u Delezovoj verziji, mašine proizvodnje želje (*‘La production désirante’*) povezuju, absorbuju i troše slobodno plutajuću energiju. Povezivanje i trošenje ovih tokova energije ne zaustavljaju mašine produkcije. Sasvim obrnuto, one su preduslov produktivnosti. Produkcija želje koincidira sa drugim produkcijama: libidinalna energija teče i cirkuliše kroz i preko grupa, populacija i plemena. Međutim, za razliku od psihoanalitičke pretpostavke, želje ne proizvode bilo kakvu vrstu kompenzacije zato što proizvodnja želje nije ograničena na jedan poseban oblik egzistencije, već je produktivna u svim oblicima materijalnih i socijalnih produkcija želje.

Kako eksplicitno tvrde Delez i Gatari, „Objekt nedostaje želji. Dakle, svet ne sadrži sve objekte, u njemu nedostaje makar jedan objekt, objekt želje. Ukoliko želja proizvodi, ona proizvodi ono stvarno. Želja je onaj skup pasivnih sinteza koje mašinski povezuju parcijalne objekte, fluksove i tela i koji funkcionišu kao proizvodne jedinice. Stvarnost iz njih proističe, ona je rezultat pasivnih sinteza želje kao *autoprodukcije nesvesnog*. Želji ne nedostaje ništa, njoj ne nedostaje njen objekt. Pre bi se moglo reći da subjekt nedostaje želji, ili da želji nedostaje postojan subjekt: a postojan subjekt postoji samo usled represije... Objektivno biće želje je sama stvarnost kao takva. Jedino postoji želja i ono društveno i ništa drugo... Zato osnovni problem političke filozofije ostaje onaj koji je Spinoza umeo da postavi i koji je Rajh ponovo otkrio: *Zašto se ljudi bore za svoje ropstvo kao da je u pitanju njihov spas?* Kao što kaže Rajh, nije čudno što jedni ljudi krađu, što drugi štrajkuju, već pre to što gladni ne krađu uvek i što eksploatisani ne štrajkuju stalno: što ljudi već vekovima podnose eksploataciju, ponižavanje, ropstvo, toliko da ih žele ne samo za druge, već i za sebe“. (Žil Delez, Feliks Gatari, *Kapitalizam i šizofrenija: Anti-Edip*).

U brojnim radovima su prisutne interpretativne sugestije da se *Anti-Edip* (1972) može delimično čitati kao otvorena filozofska rasprava sa Rajhovim tezama iz knjige *Masovna psihologija fašizma* (1933). Pogledajmo sa kakvim uvažavanjem je Delez pohvalio Rajhovo horizontalno čitanje fašizma odozdo:

Nigde Rajh nije veći mislilac nego onda kad odbija da se pozove na neznanje ili iluziju masa pri objašnjavanju fašizma i kad zahteva objašnjenje pomoću želje, u terminima želje: ne, mase nisu bile prevarene: one su u datom momentu,

17 Ian Buchanan, *Deleuze and Guattari's Anti-Oedipus: A Reader's Guide* (New York: Continuum, 2008), str. 27.

u datim okolnostima želele fašizam, i upravo to treba objasniti, tu perverziju gregarne želje. Rajh ipak ne uspeva da pruži zadovoljavajući odgovor, jer i sam vaspostavlja ono što je upravo srušio, praveći razliku između racionalnosti onakve kakva ona jeste ili bi trebalo da bude u procesu društvene proizvodnje, i iracionalnog u želji, s tim što samo ovo drugo podleže psihološkoj analizi. On tada pripisuje psihološkoj jedino objašnjenje negativnog, subjektivnog i inhibirajućeg u društvenom polju... On odustaje od otkrivanja zajedničkog imenitelja ili koekstenzivnosti društvenog polja i želje.¹⁸

Ukoliko su objekti mašina produkcija same mašine, onda to znači da strastvene želje – „passionate desire“ nisu ni u kakvom srodstvu sa pomamom seksualnog nagona: još su Frojd i rani analitičari otkrili mogućnost slobodnih sinteza, spajanje, parcijalnih objekata i fluksova. „Kao da želeće mašine tutnje, bruje, na dnu nesvesnog.“ Nesvesno je crno, kako kažu. „Rajhu i Markuzeu se često zamera njihov ‘rusoizam’: izvesna suviše idilična koncepcija nesvesnog. Ali zar se upravo nesvesnom ne pripisuju užasi koji jedino mogu biti užasi svesti i jednog verovanja suviše sigurnog u samog sebe? Da li je preterano ako se kaže da, u nesvesnom, nužno ima manje surovosti i strave, i to druge vrste, nego u svesti nekog naslednika, nekog vojnog lica ili šefa države. Nesvesno ima svoje užase, ali oni nisu antropomorfni. Čudovišta ne rađa san razuma, pre ih rađa budna i besna racionalnost.“¹⁹ Mada je Rajh među prvima ukazao na snagu društvene represije, nije po Delezu uspeo da se izbori sa problemom kako potiskivanje zavisi od represije: da li se odista potiskivanje razlikuje od represije po svom nesvesnom karakteru: kako je uopšte potiskivanje sredstvo u službi represije.

Pre nego što pređem na završna razmatranja o Delezovoj interpretaciji Rajhovog otpora fašizmu, važno je da naglasim kako program deseksualizovanja Rajhovog pobunjeničkog diskursa nije omogućio da se unutar frojdo-marksističke paradigme razume artifičijalna priroda (libidinalne) želje.

Niti Fuko ni Delez i Gatari nisu prihvatili doksu o seksualnoj revoluciji, za koju bi želja bila prirodno dobro, pre-diskurzivna energija, i konačno, večna žrtva kulturnih ograničenja. Osnovna pretpostavka bi bila da, kad se ograničenja eliminišu, želja bi se izrazila na slobodan i harmoničan način. Ova liberalna vizija želje nije naprosto ista kao kapitalistička trgovina željom, nego u sebi čuva tragove frojdo-marksističke tradicije Vilhelma Rajha i Herberta Markuzea... Ipak su Delez i Gatari odbacili Rajhovu dualističku poziciju libidinalna-ekonomija versus politička-ekonomija. Smatrali su da nas ovaj dualizam sprečava da shvatimo uvek već prisutan društveni inženjering, i time, paradoksalno, artifičijelnu prirodu želje.²⁰

Liberalni kult o kapitalističkoj potrošnji, slobodnom užitku, i zadovoljenju želja ne predstavlja prirodni izraz želje nego kontigentnu, kulturnu

18 Žil Delez, Feliks Gatari, *Kapitalizam i šizofrenija: Anti-Edip*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci 1990, str. 25–26.

19 *Ibid.*, str. 91.

20 Nicolae Morar, Thomas Nail, Daniel Smith (eds.), *Between Deleuze and Foucault* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016), str. 237.

organizaciju naših želećih i produktivnih snaga koje nas ne oslobađaju, nego nas povratno vezuju za naše *najreaktivnije tendencije* (živa osnova kapitalizma je afektivno ropstvo). Sam Rajh nikada nije uspeo da obezbedi zadovoljavajući odgovor na pitanje – Zašto ljudi žude za vlastitim ugnjetavanjem!? Glavni razlog Rajhovog neuspeha je taj što se on ponovo vraća onoj liniji argumentacije koju je hteo da odbaci, stvarajući rasep između racionalnosti kakva bi trebalo da postoji u društvenim procesima, i iracionalnih elemenata u našim željama koje su jedini pogodan predmet psihoanalitičke pretrage. Rajh ostaje uhvaćen u *teološku viziju želje*, propovedajući orgazmičku imploziju kao novu doktrinu orgonskog spasenja!

Načelni cilj *Anti-Edipa* je bilo teorijsko zblizavanje marksizma i psihoanalize kako bi se uspostavio nov metod kritičke analize koji su autori provokativno nazivali ili kao „materijalistička psihijatrija“ ili „šhizoanaliza“ (termini se koriste naizmenično). Kako bi se ovaj cilj postigao, moraju da se ostvare dva preduslova: prvo, da se želja uvede u konceptualni mehanizam koji će nam pomoći da razumemo društvenu produkciju i reprodukciju, koje su postale intrinzični deo same infrastrukture svakodnevnog života; drugo, da se pojam proizvodnje integriše u koncept želje, uklanjajući veštačku granicu koja odvaja manipulaciju željom od njene istorijske realnosti.²¹

Potpuno je jasno da nas mašine produkcije povezuju sa realnošću, a preteća uloga šizofrenika, prema Delezu, jeste upravo u tome što je šizofrenik iz bilo kog razloga dekodirao produkciju želje koja ugrožava društveni poredak. Naravno, cinički stav ne može da objasni niti da opravda upravo retardiranu subverzivnu scenu. U tom pogledu, cinizam je nova reč za ono što Fuko zove fašizam: nisam spreman da ulazim u dug i složen odnosa između Deleza i Fukoa: trenutno bih relaksirano podsetio na šalu koju je ispričao Daniel Defert. U martu 1972 godine, neposredno nakon pojavljivanja knjige *Anti-Oedipus*, Fuko se obratio svom prijatelju Delezu i rekao: „moralni bismo da odbacimo frojdo– marksizam“, na šta je Delez odgovorio, „Ja se brinem za Frojda, da li ćeš ti da se pozabaviš Marksom?“

Poziciona teorijska prestrojavanja su jedini razlog zbog kojeg su iz knjige *Hiljadu platoa*, 1981, iščezla gotovo sva ona imena koja su bila upletena u edipalnu paradigmu: Lakan, Fuko, kao i sam Rajh. U jednoj od poznatih napomena Delez i Gatari su na sledeći način komentarisali neslaganje sa Mišlom Fukoom: „Naše jedine tačke neslaganja sa Fukoom su sledeće: (1) za nas (društveni) sklopovi nisu akt moći, već čin želje (želja uvek spaja), a moć je stratifikovana dimenzija spajanja; (2) dijagram i apstraktna mašina imaju linije zamki koje su primarne, koje nisu fenomen otpora kontra udara u pluralu, i koje presecaju sve granice deteritorijalizacije.“ Budući da su mašine produkcije konstruktivističke, a ne spontanističke, to znači da je svaki sklop molekularna afera ljudi ili masa. Gatari insistira na proizvodnji segmentiranog

21 Ian Buchanan, *Deleuze and Guattari's Anti-Oedipus: A Reader's Guide* (New York: Continuum, 2008), str. 39.

mikrofašizma koji izranja i buja iz društvenog polja, tako da mikrofašizam nije nužno centralizovan u posebnom društvenom aparatu. Napuštena je dogma o podržavljenom, centralizovanom fašizmu, i ušlo se u mikro-režime u kojima svako uranja u svoju crnu rupu, i postaje potencijalno opasan, pošto je uveren u svoj slučaj, svoju ulogu i svoj značaj. Zar nije Hitlerov inicijalni mikrofašizam nastao iz gradske bande koja je nemačkom građanstvu dobacivala: „Mi smo nemačka avangarda“, „Mi smo pobunjenički marginalci.“

Možemo zamisliti scenu u kojoj nekoliko mikro grupacija antagonistički hrane jedna drugu na takav način da izgrađuju velike molekularne skupove koji prodiru u zatvoren kružni tok, molekularnu mrežu. Upravo u njihovom središtu, prema Delezu i Gatariju, nastaje *ratna mašina* koja je usmerena protiv državnog aparata:

Fašizam nastaje kada se neka *ratna mašina* ustanovi u svakoj rupi, u svakoj niši. Čak i nakon što bude ustanovljena, nacionalsocijalistička će država imati potrebu za tim nepopustljivim mikrofašizmima, koji joj pružaju neusporedivi način djelovanja na „mase.“ Daniel Guérin ima pravo kad tvrdi da je Hitler preuzeo vlast, a ne njemački generalštab, ponajprije zbog toga što je raspolagao mikro-organizacijama koje su mu pružale „neusporedivu, nenadomjestivu mogućnost da proдре u sve ćelije društva“, to jest gipku i molekularnu segmentarnost, tokove kadre prožeti svaku vrstu ćelije. Obrnuto, ako je kapitalizam naposljetku procijenio fašističko iskustvo katastrofalnim, povezujući se radije sa staljinističkim totalitarizmom, mnogo razboritijim i podatnijim njegovim interesima, to je stoga što je potonji imao klasičniju, manje fluidnu segmentaciju i centralizaciju. Ono što čini fašizam opasnim je mikropolitika ili molekularna moć, jer on je masovan pokret: kancerozno tijelo više nego totalitaran organizam.²²

Tu ponovo nailazimo, dodaje Delez, na paradoks fašizma, paradoks u njegovom razlikovanju od totalitarizma. „Totalitarizam je, naime, stvar države: bitno se tiče odnosa države kao lokaliziranog sklopa prema apstraktnoj mašini nadkodiranja koju efektuira. Čak i kad se radi o vojnoj diktaturi, državna je vojska, a ne ratna mašina, ono što preuzima vlast i podiže državu na totalitarni stupanj. Totalitarizam je u najvećoj mjeri konzervativan. U fašizmu se, suprotno tome, itekako radi o ratnoj mašini. Kad si fašizam skroji totalitarnu državu, to više ne znači da je državna vojska preuzela vlast, već, naprotiv, znači da je ratna mašina preuzela državu.“²³ Međutim, najveća novina je planetarno širenje neo-liberalnog kapitalizma koji je performativno imunizovan na raspad nacionalnih, post-suverenih država. Doista, današnje države ne raspolazu institucionalnim, političkim, ekonomskim, pa čak ni finansijskim sredstvima koja bi im pomogla da neutrališu protivudarce molekularnog fašizma odozdo. Nacionalne države ne mogu da se večno oslanjaju na stare forme poput vojske, policije, birokratije, pa čak i sindakata: svoju snagu, u najgorem

22 Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Kapitalizam i šizofrenija 2: Tisuću platoa*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb 2013, str. 239.

23 *Ibid.*, str. 257.

slučaju, mogu parazitski da crpe iz obostarne segmentarnosti koja je postala konstitutivni momenat perpetuiranja uvek već konfliktne realnosti.

Upravo je u slučaju fašizma moguće videti kako su makro i mikro segmentarnost neodvojive, kako prelaze jedna u drugu, kako se međusobno pretpostavljaju, bez obzira na to što se razlikuju 'jer nemaju iste termine, iste relacije, istu prirodu, istu vrstu mnogostrukosti.' Fašizam je neodvojiv od mikrožarišta koja se umnožavaju i uvek su u interakciji mikropolitike i makropolitike. Za Deleza i Gatarija, fašizam je najfantastičnija ekonomska i politička reteritorijalizacija unutar kapitalizma, a mogućnost njegovog ponovnog uspostavljanja unutar bilo koje buduće kapitalističke formacije stalno je prisutna. Pozivajući se na Vilhelma Rajha, oni konstatuju kako mase nisu nevino prevarene. Naprotiv, pod određenim uslovima one su želele fašizam i ta perverzna želja masa konstitutivni je momenat zatvaranja. Isto tako, fašizam je neodvojiv od čvorišta koja se množe u različitim tačkama, koje su u neprekidnoj interakciji 'prije nego što će sva zajedno odjeknuti u nacionalsocijalističkoj državi'. Mogući su najrazličitiji fašizmi: ruralni fašizam; fašizam grada, četvrti, fašizam mladih, fašizam para, porodice, škole ili kancelarije... Svakom od tih fašizama odgovara neka crna mikrorupa koja je samostalna i komunicira s drugima pre nego što počne da rezonira u velikoj središnjoj crnoj rupi. Svi ovi mikrofašizmi mogu se kristalisati u makrofašizam, ali isto tako mogu plutati sami, često zanemareni ili neopaženi, unutar društvenog polja.²⁴

Ono što fašističku reteritorijalnost čini najfantastičnijom, prema Čekiću, jeste promena u režimu kapitalističke mašine koja teži da stanje duha i stanje stvari (događaja) bezuslovno preklopi u jednu jedinstvenu, *dominantno nacističku realnost*. Čekićevo dragoceno zapažanje retrospektivno ukazuje na gigantski projekt nacističkog *Gleichschaltung*-a koji se odnosio na državnu „koordinaciju“ ili „sinhronizaciju“ virtualno svih oblasti javnog i društvenog života. Metafora *Gleichschaltung*, tj. „koordinacija“, eufemistički prevedena kao „reorganizacija“, označavala je „režimske napore da se svi sektori države i društva stave pod nacističku kontrolu.“²⁵ U izvesnom smislu operativna metafora *Gleichschaltung* obeležava momenat jedinstvene rezonance, interferencije, između „mikrošfašizma“ odozdo i „makrofašizam“ odozgo.

Posleratni demokratsko-liberalni imaginarij se doista zasniva na dvostrukim, političkim i moralnim predviđanjima, da ćemo fašizam ipak nekako savladati. Kao što je Feliks Gatar primetio, „dovedeni smo do toga da poverujemo da je fašizam samo loš trenutak kroz koji smo morali da prođemo, neka vrsta istorijske greške, ali i blistava stranica u istoriji za dobre heroje... da su postojale realne antagonističke protivrečnosti između sila fašističke osovine i saveznika.“²⁶ Sasvim je jasno da nam vojni poraz fašizma nije pomogao da razumemo (ekonomsku ili psihološku) prirodu nacizma.

24 Jovan Čekić, *Izmeštanje Horizonta*, FMK, Beograd 2015, str. 48. Subverzivno čitanje fašizma se nalazi u zanimljivoj knjizi, Jelisavete Blagojević. *Eadem, Politike nemislivog: Uvod u ne-fašistički život*, FMK, Beograd 2014.

25 Tobias Schepanek, *Gleichschaltung and Where It Failed*, 2013.

26 Felix Guattari, *Chaosophy: An ethico-aesthetic paradigm* (New York: Semiotext, 1995).

Naravno da fašizam nije spektralna, utvarna figura prošlosti: mi smo ovde kako bismo razumeli, ističe Fuko u predgovoru *Anti-Edipu*, da je fašizam u svakom od nas, da nas je fašizam navukao na moć, i da treba da mislimo o fašizmu koji će doći. Najvažnije je da se izborimo s idejom da je fašizam nešto elementarno, ne kao politički život, nego kao život po sebi. Delez nam je doista ponudio nov konceptualni okvir („desiring machine“, „war machine“) iz kojeg se fašizam može misliti produktivno i hrabro. Brajan Masumu je nedavno predložio inspirativnu definiciju fašizma: „Fašizam je manijački napad koji su politička tela, u interesu vlastitog spašenja, izvela protiv sebe: *fašizam je strast koja se okrenula protiv sebe.*“

IV. 'Everybody wants to be a Fascist'

*Jedino dramatično kazivanje može surovo
realnosti da vrati njen nasilnički lik.*

(Peirre Bourdieu, *La Misère du Monde*, 1993)

Završna razmatranja su organizovana u formi komentara modifikovanog podnaslova ovog teksta – *psihologija masovnog (samo)pokoravanja*, podnaslova koji precizno najavljuje osnovnu intenciju ovog teksta. Od Rajha do Deleza se mogu pratiti dijagrami unutrašnjeg raspada (pred)fašističkog subjekta, na čije mesto nastupa segmentirana mreža fašistoidnih događaja. Tamo gde se traži regresivni povratak nacističkog subjekta, upravo je fašistički događaj ono što se realno želi. Novi fašizam nas performativno uči kako se masovni događaji mogu lako tehnološki inscenirati i medijski fabrikovati. Za eksplozivnu re-produkciju segmentiranih mikro-fašističkih događaja doista su neophodni techno-medijski sklopovi koji su preuzeli funkciju post-političkih, mikro umrežavanja.

Predlažem da na trenutak vratimo čudesnoj, gotovo šokantnoj tvrdnji, Deleza i Gatarija koja glasi: „Valjalo bi proceniti stepen bliskosti suprotstavljenih ratnih mašina i državnog aparata i to u svakom preseku, čak i onom muzičkom ili književnom.“ Da li to znači da simptom novog fašizma nekontrolisano pluta i da je neodvojiv od *molekularnih žarišta* koja se slobodno umnožavaju i skaču s jedne točke na drugu. Kakav bi, recimo, mogao da izgleda televizijski ili digitalni fašizam koji poput rojeva pčela naseljava društvene mreže. Da li je koncert Dejvija Bovija upravo ona eruptivna crna rupa, osobeno muzičko, molekularno žarište, usred kojeg nas rok svezda otpozdravlja nacističkim gestom. Mogli bismo da istražimo šta se desilo sa „Zaratustrom koji je stigao u Holivud“, (Richard Wolin, *The Seduction of Unreason: The Intellectual Romance with Fascism*, 2004). Prema zdravorazumskim uvidima svaki „nevini događaj“, ukoliko tako nešto uopšte postoji, ima svoje perverzno, bizarno, fašističko naličije: međutim, kako razumeti zašto je erupcija masovne *fašističke perverzije* postala nova planetarna norma (Antonios

Vadolas, *Perversion of Fascism*, 2009). Perverzne refrakcije neo-fašističkih masovnih prizora ne parazitiraju na građanskoj nesigurnosti iz koje nastaju reaktivne neo-fašističke formacije. Sasvim obrnuto, iritantnost fašističkog užitka, transgresivno eksczesno zadovoljstvo nacističkih masa, skreće pažnju da se planetarno pokoravanje događa u formi egzaltirane podrške masa. Zar nije, da se izrazim hegelijanski, digitalna sloboda jedina fantomska sloboda koja još uvek ostaje u granicama masovnog tehno-ropstva. Svako je pomalo singularni fašist!

Neobično ekstravagantne uvide upravo dugujemo ranom Rajhu, koji se drznuo da objavi da nacistički čovek (to kancerozno fašističko telo) nastaje iz samog procesa psiho-političkog konstituisanja subjekta. Neobično je to da je Rajh nesrećno edipalizovao političku figuru moći (porodična primalna sena) koja neumoljivo pritiska i prisiljava mase na poslušnost: Rajh je svakako ponudio korektan opis ali samo jednog oblika tradicionalnog učinka moći.

Ako, međutim, sledeći Fukoa, moć razumemo i kao ono što formira subjekt, kao ono što osigurava uslov i mogućnosti njegove egzistencije i putanju njegove želje, onda moć nije samo ono čemu se suprostavljamo, nego je, u jakom smislu, takođe i ono od čega zavisi naša egzistencija, ono što unutar sebe negujemo i čuvamo... Subjekt je uvek iniciran kao subjekt kroz ovo primarno pokoravanje moći... U svim slučajevima, moć koja isprva izgleda kao nešto spoljašnje, nametnuto subjektu, nešto što prisiljava na potčinjavanje, dobija psihičku formu koja uspostavlja samoidentitet subjekta. Oblik koju ta moć dobija obeležen je figurom preokreta, okretanjem sebi, i istovremeno, protiv sebe.²⁷

Tezu o strastvenoj privrženosti vlastitom pokoravanju cinično zloupotrebljavaju one „post-kapitalističke mašine“ koje nastoje da profiitiraju na društvenom proizvodu kao želećem proizvodu. Logika je surova: ukoliko se može pokazati da subjekt narcistički čuva svoju podređenu poziciju, to znači da je sam odgovoran, samoodgovoran, za političke efekte samo-potčinjavanja. Međutim, to ne znači da je psihologija masovnog pokoravanja samo nasilna, da se probuđene mase negativno potčinjavaju vlasti u nekoj vrsti mazohističke hysterije. Prema Fukou, da podsetim, potčinjavanje subjekta i postojanje subjektom se odvijaju u istom subjektivnom polju, u samoj ravni telu – preko tela i kroz telo, koje je bilo povlašćeno mesto zabrane i spoljašnih sankcija koje su izdašno primenjivane u ritualima prisilne normalizacije. Ovaj spoljašni odnos subjekta prema moći je ostao trajno žarište, i ne savladana teškoća, u Rajhovim psiho-političkim razmatranjima. Jer danas je prilično jasno da post-fašističke mase ne nastaju unutar jednog polja odnosa moći (Edipalne scene), nego da postoje bezbrojni oblici porobljavanja, otpora i kontra-otpora, koje omogućavaju same mašine moći. Ukoliko se otpor razumeva kao učinak moći, iste one moći kojoj se suprostavljamo, onda bi, prema neo-fašističkom rezonu, moć trebalo transformisati na takav način da svaki otpor ostaje unutar uslova svog nastanka. Ukoliko su figure mikro-moći sve manje

27 Džudit Batler, *Psihički život moći: teorije pokoravanja*, FMK, Beograd 2012, str. 10.

dramatične, i sve više zavodljive, pa čak i poželjne, mase više neće dejstvovati na osnovu kružnog cirkulisanja nametnute krivice, a *rad savesti* više neće ometati nastanak post-fašističke segmentacije.

Ne postoji ni jedan valjan razlog da se u završnom odeljku teksta i dalje zadržavam na pitanju odnosu Deleza i psihoanalize, navodno homoseksualizovane psihoanalize koja je nastala kao neželjeni efekt, Delezove prefinjene kritike, koja se nikada ne može svesti na potpuno odbacivanje psihoanalize. Neću se upuštati u optužbe o delezijanskoj, monističkoj organizaciji libida, iz koje nastaje zajedljiva, antifeministička insinucija, koja poručuje da se fašizam ne rađa iz figure oca, nego iz zagrljaja „*maternal jouissance*“.

Pošto sam u tekstu Rajhovu pobunu protiv fašizma delimčno čitao iz delezijanske perspektive, obavezan sam da ponudim nekoliko imanentnih pojašnjenja. Prvo, postoje značajne razlike u povesnoj de-legitimizaciji fašizma u prvom (*Anti-edip*) i drugom (*Hiljadu platoa*) tomu slavne knjige *Kapitalizam i šizofrenija*. U prvom tomu fašizam je tretiran kao zaleđena i fiksirana (paranoična) želja, dok se u drugom tomu fašizam pojavljuje u obliku ubrzane želje i otkaçene energije. Dakle, paranoični, reakcionarni, fašistički sklop je suprostavljen šizoidnom, revolucionarnom sklopu nacista. Paranoja nasuprot delirijumu.

Za Rajha i psihoanalizu uopšte, želja je potisnuta i deformisana kroz pojedinca i to posredstvom porodične pedagogije; samo tako se želja može projektovati na društvo u celini; na drugoj strani, diskurs šizoanalize tvrdi da se želja investira u celokupno društveno polje (uključujući i porodicu) direktno i bez projekcije ili sublimacije... Tako libidinalna investicija pre svega traži razvoj svojih produkcionih snaga, svoje vlastito osnaženje: za šizoanalizu to je presudan faktor u objašnjenju primalnog populizma samog istorijskog fašizma. Međuratne evropske mase nisu bile ideološki obmanute, izigrane fašizmom: one su aktivno žudele za fašizmom zato što je potvrđivao njihovo osećanje moći... Tamo gde *Anti-Oedipus* konstruiše fašizam (zajedno sa paranojom) kao fikciju koja stoji nasuprot fluidnosti želje, *A Thousand Plateaus* predstavlja fašizam kao posebnu vrstu ubrzane želje; u drugom tomu fašizam je pre svega stvar brzine, ubrzanja: želja se kreće isuviše brzo a ne presporo.²⁸

Jasno je da su Delez i Gatari filozofski eho onog važnog psihološkog pitanja koji je postavio Vilhelm Reich – zašto mase žele fašizam? Naravno, francuski filozofi su ponudili različit, ekstravagantan odgovor, koji su smestili u imaginarnu geografiju želje i društvenih polja, budući da su društvena polja neposredno prožeta radom same želje. Ova strateška razlika želje i društvenog polja se ogleda i u razlici između *mikro fašizma* (aktualni istorijski fašizam koji nije ništa drugo do realizovani nihilizam) i *makro fašizma* koji je povezan s usponom ratne mašine u doba planetarne deterritorijalizacije mašina želje, želećih mašina čija je superiornost u vertikalnim i horinzontalnim segmentacijama: „Klasična suprotnost između segmentiranog i centralizovanog

28 Ian Buchanan, Nicholas Thoburn (eds.), *Deleuze and Politics* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008), str. 76.

ovdje teško da može biti relevantna. Ne samo da država vrši moć nad segmentima koje suzdržava ili kojima dopušta da opstanu, nego i sama ima i nameće vlastitu segmentarnost.“

To znači da mnoštvo želja i želećih mašina ne obezbeđuje njihovo jedinstvo i stabilnost: sve želeće mašine funkcionišu u isto vreme, ali u rezovima i prekidima, kvarovima i promašajima, jedna ukupnost u kratkim spojevima koja nikad ne okuplja sve delove u celinu. Kao neželjenu ishod imamo stanje „da je za želju čudnovatna pustolovina to što želi represiju.“ Ta represija, ne dolazi od primarne edipalne scene (porodice) koja je suočena sa otkrićem da je *nesvesno bezroditeljsko siroče*: da li to znači da je imperijalizam edipalne prascene egzistira na maloj, prljavoj porodičnoj tajni: „*Neuroza, to su otac i majka, ali baka, to je psihoza.*“

Zajedno sa Delezom i Gatarijem delim opšti utisak, čist utisak, „da psihoanaliza zatvara seksualnost u jednu bizarnu kutiju s buržujkim ukrasima, u neku vrstu prilično odvratnog veštačkog trougla, koji guši svekolicu seksualnost kao proizvodnju želje, da bi je na nov način ponovo pretvorio u ‘prljavu malu tajnu’, malu porodičnu tajnu, intimno pozorište umesto fantastične fabrike, prirode i proizvodnje... I možda je psihoanaliza uspela da ‘dezinfikuje prljavu malu tajnu’, ali jadna i prljava tajna modernog Edipa-tiranina nije zbog toga postala ništa bolja.”²⁹ Ali upravo u onoj meri u kojoj psihoanaliza zatvara „ludilo“ u „porodični kompleks“, u toj meri uspeva da iznudi priznane krivice, i osećaj stida, koji proističu iz *Edipalne samo-kolonizacije*.

Bibliografija:

- Abou-Rihan, Fadi, *Deleuze and Guattari: a Psychoanalytic Itinerary* (New York: Continuum, 2009).
- Adkins, Brent, *Deleuze and Guattari's A Thousand Plateaus: A Critical Introduction and Guide* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015).
- Buchanan, Ian, *Deleuze and Guattari's Anti-Oedipus: A Reader's Guide* (New York: Continuum, 2008).
- Chasseguet-Smirgek, Janine, Bela Grunberger, *Freud or Reich?* (London: Free Association Books, 1986).
- Culp, Andrew, *Dark Deleuze* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2016).
- David-Ménard, Monique, *Deleuze und die Psychoanalyse* (Zürich: Diaphanes, 2009).
- De Bolle, Leen (ed.), *Deleuze and Psychoanalysis: Philosophical Essays on Deleuze's Debate with Psychoanalysis* (Leuven: Leuven University Press, 2010).
- Deleuze, Gilles, Guattari Félix, *Politique et Psychoanalyse* (Paris: Des mots perdus, 1977).
- Dodds, Joseph, *Psychoanalysis and Ecology at the Edge of Chaos: Complexity Theory, Deleuze, Guattari and Psychoanalysis for a Climate in Crisis* (London: Routledge, 2011).

²⁹ *Anti-Edip*, 1990, str. 138.

- Evans, Brad, Reid Julian (eds.), *Deleuze & Fascism: Security, War, Aesthetics* (London: Routledge, London, 2015).
- Fallend, Karl, Nitzschke Bernd, *Der 'Fall' Wilhelm Reich: Beiträge zum Verhältnis von Psychoanalyse und Politik* (Giessen: Psychosozial-Verlag, 2012).
- Fallend, Karl, *Unbewusste Zeitgeschichte: Psychoanalyse, Nationalsozialismus* (Wien: Folgen, Löcker Verlag, 2016).
- Clancy, F. Rockwell., *Towards a Political Anthropology in the Work of Gilles Deleuze: Psychoanalysis and Anglo-American Literature* (Leuven: Leuven University Press, 2015).
- Guattari, Feli, *Psychoanalysis and Transversality: Texts and Interviews 1955–1971* (Cambridge: MIT Press, 2015).
- Guillaume, Colett, *The Psychoanalysis of Sense: Deleuze and the Lacanian School* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016).
- Holland, W. Eugene., *Deleuze and Guattari's 'A Thousand Plateaus': A Reader's Guide* (New York and London: Bloomsbury Academic, 2013).
- Jacoby, Russell, *Social Amnesia* (Boston: Beacon Press, 1975).
- Jambois Fabrice, *Deleuze et la mort: Chemins Dans L'anti-Oedipe* (Paris: L'Harmattan, 2016).
- Kaugman, Eleanor, *Deleuze, The Dark Precursor: Dialectic, Structure, Being* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 2012).
- Kerslake, Christian, *Deleuze and the Unconscious* (London: Continuum, 2007).
- Landa, Ishay, *Fascism and the Masses: The Revolt Against the Last Humans, 1848–1945* (London: Routledge, 2018).
- Massumi, Brian, *A User's Guide to Capitalism and Schizophrenia: Deviations from Deleuze and Guattari* (Cambridge: The MIT Press, 1992).
- Morar, Nicolae, Nail Thomas, Smith Daniel (eds.), *Between Deleuze and Foucault* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016).
- Nedoh, Bostjan, Zevnik Andreja (eds.), *Lacan and Deleuze: A Disjunctive Synthesis* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016).
- Nichterlein, Maria, Morris R. John, *Deleuze and Psychology: Philosophical Provocations to Psychological Practices* (London: Routledge, 2016).
- Pabst, Manfred, *Bild – Sprache – Subjekt: Traumtexte und Diskurseffekte bei Freud, Lacan, Derrida, Beckett und Deleuze/Guattari* (Königshausen, Neumann, 2004).
- Palumbo, D Fabio., *Economia del desiderio: Freud, Deleuze, Lacan*, (Milano: Mimesis, 2015).
- Peglau, Andreas, *Unpolitische Wissenschaft?: Wilhelm Reich und die Psychoanalyse im Nationalsozialismus* (Giessen: Psychosozial Verlag, 2017).
- Peglau, Andreas, *Rechtsruck im 21 Jahrhundert: Wilhelm Reich Massenpsychologie des Faschismus als Erklärungsansatz* (Berlin: Nora, 2017).
- Reich, Wilhelm, *Where's the Truth?: Letters and Journals, 1948–1957* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2012).
- Salin, Sophie, *Kryptologie des Unbewußten: Nietzsche, Freud und Deleuze im Wunderland* (Neumann: Königshausen, 2008).

- Schmiedel, M. Steve, *Contesting the Oedipal Legacy: Deleuzean vs Psychoanalytic Feminist Critical Theory* (London: Transaction Publishers, 2004).
- Schmidt, Stefanie, *Film und Erinnerung: Das Kristall-Bild von Gilles Deleuze als Verschränkung von Sagbarem und Sichtbarem oder Psychoanalyse und Zeitphilosophie* (Berlin: Avenus Verlag Sieber & Dr. Weber, 2005).
- Schmidgen, Henning, *Das Unbewußte der Maschinen: Konzeptionen des Psychischen bei Guattari, Deleuze und Lacan* (Paderborn: Verlag Wilhelm Fink, 1997).
- Schuster, Aaron, *The Trouble with Pleasure: Deleuze and Psychoanalysis* (Cambridge: MIT Press, Cambridge, 2016).
- Schwab, Gabriele (ed.), *Derrida, Deleuze, Psychoanalysis* (New York: Columbia University Press, 2007).
- Sharf, Myron, *Fury on Earth: A Biography of Wilhelm Reich* (London: Hutchinson, 1983).
- Swiatkowski, Piotrek, *Deleuze and Desire: Analysis of "The Logic of Sense"* (Leuven: Leuven University Press, 2015).
- Thylstrup, Nanna B., *The Politics of Mass Digitization* (Cambridge: MIT Press, Cambridge, 2018).
- Wolfenstein, V. Eugen, *Psychoanalytic-Marxism* (New York: Guilford Press, 1993).

Obrad Savić,

Faculty for Media and Communication, University of Sigidunum

Reich and Fascism: Psychology of Mass (Self)Submission

Summary: In the first part of the text *Reich and Fascism. A Psychology of Mass (Self)Submission*, the author has sketched a genealogy of Reich's figure in Freudo-Marxism with reference to the Oedipal dogma from which the thesis of repression was developed. In the second part of the paper the conceptual scope of Reich's critique of mass psychology of Fascism is analysed and it largely overlaps with the results of the Frankfurt School. The third part offers a commentary of the theoretical achievement of the philosophical readings of Reich (Jacques Lacan, Michel Foucault, Gilles Deleuze, Félix Guattari, and Jean-Lun Nancy). In the fourth section the author has deconstructed Reich's theory of oedipalized Fascist formations by using the narrative of molecular, segmented Micro-Fascism. Naturally, the conceptual renovation of Reich's figure in Freudo-Marxism has led to new and important insights on the horizontal segmentation of 'Micro-Fascism' which is in interference with 'Macro-Fascism'.

Key words: Wilhelm Reich, Max Horkheimer, Theodor Adorno, Jacques Lacan, Michel Foucault, Gilles Deleuze, Félix Guattari, Jean-Lun Nancy, Psychoanalysis, Freudo-Marxism, Critical Theory of Society, Neo-fascism, Nazism, Hitlerism, Capitalism, Schizophrenia, Anti-Oedipus, Desire, Machine, Production.